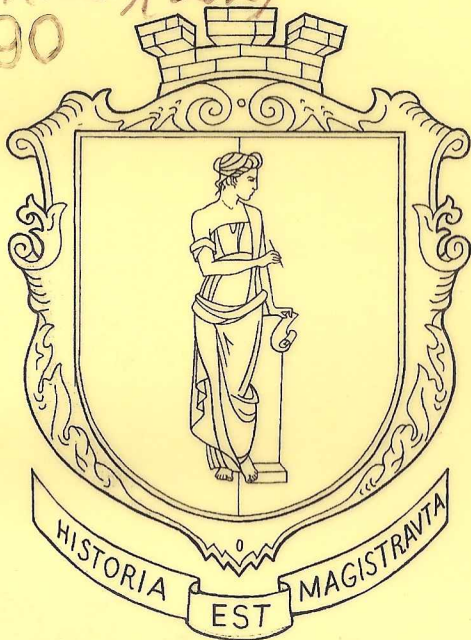

94(100)/082)
190

ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ І РОЗВІДКИ З ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

Випуск 1

4. Бутинов М.С. Как возникла религия. – М., 1977.
5. Васильев Л.С. История религии Востока. – М., 1988.
6. Вернадский В.И. Научная мысль как планетарное явление. – М., 1991.
7. Гелей Г. Біблійний довідник. – Торонто, 1985.
8. Дулуман Е.К. Релігія як соціально-історичний феномен. – К., 1974.
9. Калінін Ю.А., Харьковщенко Е.А. Релігієзнавство: Підручник. – К., 1998.
10. Косидовский З. Библейские сказания. – М., 1966.
11. Кривелев И.А. История религии: В 2 т. – М., 1975, 1976.
12. Кривелев И.А. Библия: историко-критический анализ. – М., 1982.
13. Моисеев Н.Н. Логика универсального эволюционизма и кооперативность // Вопросы философии. – 1989. - № 8.
14. Релігієзнавство. Підручник (авт. колектив – В.І. Лубський, С.М. Бурдак и др.). – К., 2000.
15. Релігієзнавчий словник. – К., 1996.
16. Токарев С.А. Религия и история народов мира. – М., 1986.
17. Семенов Ю.И. На заре человеческой истории. – М., 1984.
18. Тайлор Э.Б. Первобытная культура. – М., 1989.
19. Фрэзер Д. Фольклор в Ветхом Завете / Пер. с англ. – М., 1989.
20. Шифман И.Ш. Ветхий Завет и его мир. – М., 1987.
21. Шифман И.Ш. Культура древнего Угарита. – М., 1987.

МАК Т.Ф.

*доцент, кандидат
історичних наук*

ЛЮДИНА ЯК ІСТОРИЧНИЙ ДІЯЧ В ТВОРАХ Н. МАКІАВЕЛЛІ

Доволі довго, майже два попередні століття, в історичній науці панувало становище, коли історичні дисципліни були розмежовані, і економічна історія була відірвана від історії політичної, і обидві від історії культури або релігії. Безперечно, це був такий процес, якого не можна було уникнути, і в часі він був виправданий як процес наукової спеціалізації. Але в цілому останній призвів до втрати цілого - історії суспільної людини. Отже, тепер на черзі - потреба в історичному синтезі [3,34; 2,28; 11,21].

Задовго до того, як у XVII ст. з'явилися наукові принципи, в Європі виявились приклади інтуїтивного пошуку синтетичних досліджень “суспільної людини”. Н. Макіавеллі – один з перших, хто намагався поставити в своїх творах такі проблеми, як вплив природи людини на соціальну та політичну поведінку людей, показати взаємозв'язок між політикою та мораллю, використовуючи при цьому не тільки матеріал, який надавала йому сучасність, а й історичне минуле. Його метод – “суміш кустарного емпіризму, спостережень, знання історії та притаманної йому прозорливості” [1,150]. Сам він формулює його таким чином: “Знання я здобув довгим вивченням сучасних подій та глибоким дослідженням стародавньої історії” [6,17].

Безперечно, спосіб міркувань Макіавеллі не можна назвати науковим, але його спосіб наближається до такого, оскільки він тверезий і реалістичний, висновки та результати, що ми маємо, здобуті “довготривалими роздумами та наполегливою спостережливістю...” [6,17].

У центрі всіх міркувань, роздумів Макіавеллі про історію, політику, – індивід, який здатен добиватись своїх цілей. І тут ми можемо сказати, що це є повернення до традицій Античності. Але, як у виявленні інтересу до суспільно-політичних систем, що були розроблені Платоном, Аристотелем, так і в цікавості до людини взагалі, Відродження вже шукало відповіді на питання, що ставила сучасна епоха. Центр ваги в цих пошуках зміщувався, розкривались ті сторони відомих політико-етичних поглядів, концепцій держави, права та їх взаємозв'язок з людиною, розробка яких відповідала практичним політичним та ідейним запитам Відродження. Час від часу це відбувається в історії. За твердженням А.Гуревича, у XX ст. “істориками, що досліджували цивілізацію XVI ст., було відкрито не так вже й багато нових фактів, але змінилась точка зору на ціле, і на характер історичної цілісності Ренесансу, і на картину європейського і світового історичного процесу” [3,32]. Крім того, “говорять, що історія є суспільна пам'ять. Але пам'ять не склад фактів-загадок, з якого можна діставати ті чи інші фрагменти, пам'ять – творчий та такий, що впевнено рухається процес перетворення свого змісту” [3,31].

Макіавеллі – не стільки, або не скільки історик, скільки політичний мислитель, пошукач, який не нехтує ніяким матеріалом, чи то історичним, чи то власним досвідом, але його постулати і концепції, які базуються на знаннях про людину у різних сферах, як раз і слугували перетворенню змісту власне історії. Італія часів Макіавеллі співіснувала поруч з міцними монархіями, страждала від розорення, тому немає нічого дивного у тому, що властивості сильної особистості цікавили Макіавеллі.

Сьогодні, за твердженням вчених [4,31], історія знов потребує осмислення свого змісту, що пов'язано з глибинними зсувами, які пережила наука. Один з них – перенесення центру ваги у дослідженнях з груп на індивіда [3,21]. Безперечно, це інший рівень запитів, ніж у XV ст., але підстави для діагностики кризового стану дещо подібні. Ортега-і-Гассет стверджував, що “XV ст. найскладніше і найзагадковіше століття з усієї європейської історії... І це не випадковість, перед нами - століття історичної кризи” [9,32]. У XV-XVI ст. західноєвропейська цивілізація захопилась цікавістю до вивчення людини, причому паралельно тільки розпочавши перехід до оволодіння такою цінністю як та, що людина – це індивід, унікальний та неповторний. Тим важливіше зрозуміти, як долали цей перехід окремі особистості, найяскравіші з сучасників, і якою є система світосприйняття людини, що вперше сама будує свої взаємозв'язки з суспільством. Макіавеллі – прихильник теорії циклізму. І вивчення індивідууму, до чого причетний сам Макіавеллі, яким він став одним з найперших, теж відбувається циклами. Сьогодні, на початку XXI століття, триває один з них.

Як стверджує А. Гуревич, “люди, що опинились в тій чи іншій конкретній економічній чи політичній ситуації будуть поводитись... передусім в залежності від картини світу, яка закладена культурою в їх свідомість” [3,25]. В зв'язку з цим цікаво торкнутись питання про те, яку картину і якою культурою було закладено в свідомість Макіавеллі.

У середньовічної людини було мало приводів для коливань – певні дії вимагають інтереси того стану, клану, до якого вона належить і вже це їх виправдовує, і на це завжди можна дістати згоди священиків, оскільки система договорів, змови пронизує все середньовічне суспільство. Тільки цією залежністю людини

можна пояснити те, що “порушуючи всі звичаї, всі моральні та релігійні норми, феодал не втрачає віри в них” [5,87]. Більшість населення - селянство – живе за традицією, не відірвано від природи, і це життя не потребує ніяких самостійних рішень. Церква, з одного боку, пом’якшувала конфлікти, а з іншого, майже повністю контролюючи свідомість людей, підтримувала ідеали відданості, покори, формулювала поняття добра і зла. У середньовічного європейця ще не було достатньо матеріалу, щоб розмірковувати самостійно, а церква випереджала з відповідями на ті питання, що могли виникнути. Таким чином, відсутність індивідуальності давала відчуття впевненості.

Але християнська церква, формуючи і прищеплюючи ідеали, надаючи психологічну розраду, розвиває індивід. “Покоління за поколінням з часів св. Ансельма будуть стверджувати всередині віри роль розуму, християнський екстремізм, який починав з гонінь на людину і природу, приходять до порозуміння з ними” [10].

В перших лавах опинився і Н.Макіавеллі. І чи не тому він так багато приділяє уваги саме особистості в історії?

Н.Макіавеллі живе в Італії, де ніколи не було такого чіткого розподілу на стани. Але дуже рано виникли міста - з їх демократизмом і прискоренням динамізму життя. Макіавеллі – дитя Флоренції. І тому, що він там народився (3 травня 1469 р.), і тому, що належачи до знатного, але збіднілого роду, і не маючи коштів на університетську освіту, він скористався тими можливостями для самоосвіти, які надавало італійське місто II пол. XV ст. У Флоренції існувало безліч студій, в яких обговорювались теми, пов’язані з античністю. Вивчення історії, римського права, літератури, військової справи таким чином було доступне Макіавеллі. З 1498 р. він перебував на державній службі, на посаді Другого канцлера республіки Флоренція. До 1512 р. вів дипломатичну діяльність, займався військовими справами, створив військові сили республіки, які успішно діяли.

Ще за діяльності Макіавеллі режим змінився – з поверненням на поч.. XVI ст. у Флоренцію Медичі, республіка перестала існувати. Флоренція не стала тим центром, який би подолав роздробленість Італії. Але держави створюють люди, і їх якості цікавлять Макіавеллі як політичного мислителя.

Порівнюючи стародавні цивілізації з сучасними йому, виводяючи свою схему появи держави, Макіавеллі не уникає досліджень окремих історичних постатей і робить необхідні узагальнення щодо природи людини. При цьому вбачає в історії не стільки скарбницю прикладів, скільки саме в ній намагається розгледіти відповіді на ті питання, які турбують його сучасників. Саме нестача істинного пізнання історії є пересторогою того, щоб “читаючи її, пізнавати дійсний сенс її і годувати наш розум її змістом” [6,128].

Італії потрібна велика особистість. Перший твір Макіавеллі – “Державець”. Він пропонує на цю посаду Лоренцо Медичі. Але чи можна виховати сильну особистість? Взагалі, як з’являються такі особистості?

Розсудливість – та якість, якій Макіавеллі надає перевагу. Самостійність мислення людини – сам Макіавеллі це демонструє і це передусім підтримує. Це сміливий крок щодо поч. XVI ст. За розумовими здібностями Макіавеллі розподіляє людей на три розряди. Люди першого – все розуміють і до усього доходять самі, люди другого – здатні розуміти все, що їм пояснять; люди третього – самі нічого не розуміють і не можуть нічого зрозуміти, скільки б їм не пояснювали. “Перший розряд – це великі розумники, другий – просто розумні люди, і третій – люди в розумовому відношенні нікчемні” [6,109].

Вірогідно, хоча цьому немає цифрового підтвердження в творах Макіавеллі, третій розряд не превалує, тому що, за Макіавеллі, держава виникла тоді, коли люди усвідомили, що для захисту перед спільним ворогом, їм необхідно об’єднання і почали висувати з власного середовища не просто ватажка-відчайдуха, а найбільш розсудливого і справедливого, який спроможний встановити закони, що захищали б спільне благополуччя [7,134].

В своїй концепції держави Макіавеллі не тільки відмовляється від теологічної ідеї, а й всі свої докази будує на визнанні природної здібності людини самостійно міркувати і завдяки їй досягати бажаного результату, навіть в обставинах, що змінюються, спрямовувати чи зупиняти хід подій. При цьому мислитель постійно підкреслює безцінність досвіду попередніх поколінь і вміння його використовувати [6,36; 7,128].

Це ще не означало відмову від ідеї Бога. Протягом своїх досліджень, зокрема в “Державці”, Макіавеллі вживає поняття “фортуна”, “щастя”, “везіння” [6,36; 49; 101]. І тільки на останніх сторінках, у XXV главі розглядає питання “Яку роль грає у справах людини доля і як можна чинити їй опір”. Вже саме формулювання свідчить, про визнання можливостей чинити такий опір, і всі попередні умовиводи спрямовані на досягнення цієї мети. Але як мислитель вирішує питання стосунків людини і Бога? Відповідь як завжди смілива і на цей раз проста. ”...Не погоджуючись допустити, щоб вільна воля в людині нічого не значила, я міркую, що вельми можливо, що доля керує половиною наших дій, але разом з тим думаю, що вона залишає, щонайменше, другу половину на наш розсуд” [6, 115].

Отже, вільна, сильна, розумна людина є, існує, повинна бути. Сам Макіавеллі тому свідчення. Але водночас дуже часто, занадто часто впадають в око вислови на кшталт “здібність глибокого обговорення дана небагатьом” [6,87]; ”весь світ представляє натовп і небагатьох”[6,87]; “люди зазвичай вчиняють дурно” [6,114] тощо. Це теж є пізнанням людини автором, але не ретельними доказами цих закидів, ні причинами виникнення їх він не переймається. Можливо тому, що твір писався для великої людини – Державця, і всі роздуми спрямовані йому на допомогу. А в тому, що “немає нічого у світі, щоб у такому ступені сприяло прояву величі людини, що прагне слави, як уміння дати країні нові закони і нові застанови, якщо ці закони і застанови ляжуть на стійку основу” Макіавеллі переконаний [6,120].

Отже, велика людина – це та, що діє в суспільних інтересах і тільки цими інтересами виправдовує Макіавеллі використання тих засобів, що не відносяться до чеснот. Більше того, “якщо державець помітить, що міністр більше піклується про особисте своє благо, ...якщо в усіх його діях помітно прагнення своє користі, то подібний міністр ні на що не спроможний...” [6,110]. І по сьогоднішній день в подібних підходах Макіавеллі шукають відділення політики від моралі [8,10], але Макіавеллі будував свою теорію на вивченні Людини, якій усе притаманне, і яка здатна на власний розсуд обирати засоби дій. Від різного набору людських якостей, і від того, наскільки раціональним є вибір рішення, що приймає людина, “різний образ дій може мати однаковий результат, а однаковий – різні наслідки” [6,116].

Оскільки державець при владі тільки для того, щоб захищати інтереси спільноти, яку він очолює, (а якщо він не здатен цього здійснювати – він не втримає влади надовго [6,97]), то необхідно, щоб “кожний правитель намагався, щонайменше, уникати безчестя тих пороків, що можуть його привести до втрати верховної влади” [6,77]. Макіавеллі доводить, що для великої особистості приємніше викликати любов підданих, але для результативності (судження робляться по результатах, а не по вчинках [6,87]), вигідніше, щоб правителя побоювались [6,82], не відчуваючи при цьому ненависті до владики.

Досягти цього неважко, “якщо тільки державець не буде порушувати майнових та особистих прав своїх підданих і не буде посягати на їх честь і на честь їх дружин та доньок” [6,82]. Загалом “кожен погодиться з тим, що було б приємніше зустріти в одному державцеві поєднання усіх...позитивних якостей. Але ...це неможливо і навіть суперечить людській природі [6,77]. В кінці кінців “зневажають тільки тих державців, які виглядають нерішучими, непослідовними, слабкодушними та легковажними” [6,88]. Використовувати вміння застосовувати силу, діяти, долати труднощі – властивості, до яких зобов’язує правителя верховна влада, - особливі... І якщо людина живе приватним життям і має звичайні здібності, їй надто важко набути ті різноманітні якості, які повинен мати правитель [6,40]. Через декілька десятиліть В.Шекспір знайде формулу “Хто не долав вершин, той не пізнав глибин”.

Звертаючись до Лоренцо Блискучого, Макіавеллі зазначає: “Подвиг Ваш не буде для Вас важким, якщо Ви згадаєте життя і вчинки тих героїв, про яких я згадував в своїх міркуваннях. Правда це були рідкісні і гідні здивування люди, але все ж таки це були люди...” [6,119].

Від богів і героїв – до людини, яка здатна пізнавати себе, вдосконалюючись. Адже осмислення і використання власного досвіду – властивість особистості. І хоча, як вважав Н.Макіавеллі, люди народжуються, живуть і вмирають, слідує одному і тому ж порядку речей, тобто людська природа є незмінною, - в кожній новій точці обертю сенс того, що відбувається, може бути пізніший глибше. Лише в органічному поєднанні з минулим.

Своїми дослідженнями людини Н.Макіавеллі розсунув горизонти і підтвердив заповітне: “Historia est ...”

Література

1. Берлин И. Оригинальность Макиавелли // Человек. - 2001. - № 4-5.
2. Гуревич А.Я. Социальная история и историческая наука // Вопросы философии. - 1990. - № 4.
3. Гуревич А.Я. О кризисе современной исторической науки // Вопросы истории. - 1991. - № 2-3.
4. Кантор К.М. Дезинтеграционно-интеграционная спираль всемирной истории // Вопросы философии. - 1997. - № 3.
5. Карсавин Л. Культура средних веков. - К.: Символ, 1995.
6. Макиавелли Никколо. Государь // Макиавелли Н. Государь; Рассуждения о первой декаде Тита Ливия; О военном искусстве: Сборник. - Минск: ООО «Попурри», 1998.
7. Макиавелли Никколо. Рассуждения о первой декаде Тита Ливия // Макиавелли Н. Государь; Рассуждения о первой декаде Тита Ливия; О военном искусстве: Сборник. - Минск: ООО «Попурри», 1998.
8. Муромцева О.В. Никколо Макиавелли о государстве // Преподавание истории в школе. - 2000. - № 8.
9. Ортега-и-Гассет. Человек в XV веке // Человек. - 1992. - № 3.
10. Ортега-и-Гассет. Вера и разум в сознании европейского средневековья // Человек. - 1992. - № 2.
11. Поляков Ю.А. Почему история нас не учит? // Вопросы истории. - 2000. - № 3.

МАК Т.Ф., доцент,
кандидат історичних наук;
ГОРБОВА В.
студентка V курсу
історичного факультету

ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ТИПУ В ПРОЦЕСІ РОЗВИТКУ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ НА МЕЖІ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ТА РАНЬОГО НОВОГО ЧАСУ

У світовій історичній науці склалась об'єктивна парадигма, що передбачає розгляд соціальних структур, ментальних процесів, категорій повсякденності та побуту XV-XVI ст. в рамках середньовічного світосприйняття. Водночас сьогодні вочевидь постає проблема необхідності відновлення хронологічного кордону між середньовіччям та новим часом на межі XV та